

Tre kilder til endringsarbeid

Om terapeutisk kontekst, konvensjon og kommunikasjon

Fordypningsoppgave i Familieterapi og systemisk praksis (2. år)

Harald Holm Nilssen

Innhold

1. Innledning

2. Min 1. kilde..... s. 4

Om etablering av samtalerom	s. 4
Sokrates går på tur med Faidros.....	s. 4
Tema og kontekst må tale sammen.....	s. 5
Terapeutiske implikasjoner.....	s. 5
Noen metodiske betraktninger.....	s. 6
Oppbygging av samtalerommet.....	s. 6
En nyskilt arbeidssøker i en førjulstid.....	s. 6
Mer terapeutisk rolle og ryddearbeid.....	s. 7
Trenger jeg Platon til å velge mine klesplagg?	s. 8

3. Min 2. kilde s. 8

Om språk og språkbruk	s. 8
Like lyder og forskjellig funksjon	s. 9
Ord lignes med håndverktøy	s. 10
En produktiv dikotomi	s. 11
Hva er det som gjør at et ord betyr noe?	s. 11
Å bruke ord er å følge regler	s. 12
Er anvendelse av språk det samme som å spille et spill?	s. 13
Språk og liv hører sammen	s. 13
Etiske implikasjoner av språkspill	s. 14
Min glede over at å se at språket ikke er privat	s. 15
Alice og Lille Trille prater ikke sammen	s. 15
Språket kan lignes med en offentlig eiendom	s. 16

3. Min 3. kilde s. 17

Kommunikasjon og poetisk funksjon	s. 17
Forsterkning av mening – den poetiske funksjon	s. 18
Den dagligdagse poetikk	s. 18
Jakobsens modeller for språklig kommunikasjon og funksjon ...	s. 20
Kontakt	s. 22
Søkelys på avsender	s. 22
Retning mot en mottaker	s. 23
Konsentrasjon om Kontekst	s. 24
Kode	s. 25
Poetisk funksjon kan ikke oppstå alene	s. 26

4. Avslutning s. 26

Tre kilder til endringsarbeid

Om kontekst, konvensjon og kommunikasjon i terapeutisk praksis

Harald Holm Nilssen

Innledning

Da jeg avsluttet min videreutdanning i Familierapi og systemisk praksis, våren 2006, manglet fordypningsoppgaven. Først nå kommer den - sent men forhåpentligvis godt. Jeg kjenner ikke til hva som er gjort i de kullene som kom etter meg, men den gang ble ikke fordypningsoppgaven – bortsett fra en generell veiledning - gitt i en skriftlig form. Gjennom det 2. studieåret ble det imidlertid lagt noen muntlige føringer med hensyn til innhold. Slik jeg oppfattet disse, skulle oppgaven først og fremst ta utgangspunkt i vår egen bakgrunn og interesse for faget. At vi så å si skulle parre oss selv med det vi hadde tilegnet oss av kunnskap gjennom utdannelsen, lå også i kortene, og det ble vel også antydning at det kunne være bra om vårt eventuelle ståsted konkret kunne settes i sammenheng med forskjellige familierapeutiske retninger eller tilnærminger – både med hensyn til nærhet og likhet. Slik sett måtte oppgaven kunne vise til et personlig preg. Når det gjaldt oppgavens omfang, kunne denne variere og ca. 20 sider ble antydning som en passende lengde uten at dette var noe krav. Jeg har imidlertid skrevet noe lenger.

Min konkrete tilnærming til de ovennevnte føringer, har vært å spørre meg selv: *Hvor stammer min grunnleggende stil og viten fra, når jeg inntar og arbeider i en terapeutisk praksis?* Eller mer metaforisk: *Hva kan sies å utgjøre min viktigste ballast når jeg driver endringsarbeid?* Gjennom å være litt streng og selektiv i forhold til spørsmålene, har jeg først og fremst funnet frem til tre ting. Som jeg har kalt kilder. Det er disse tre kildene jeg skal forsøke å redegjøre for i det følgende: Som presentasjoner av og refleksjoner rundt; en tekst hos Platon, en språkfilosofisk tilnærming hos filosofen Ludwig Wittgenstein og en kommunikasjonsmodell fra språkforskeren og litteraturviteren Roman Jakobsen. At mitt terapeutiske ståsted på denne måten til slutt ser ut til å kunne passe inn i den språkssystemiske leiren i familierapien, skulle slik sett ikke kunne by på noen overraskelse.

Min første kilde

Om etablering av samtalerom

Når Platon etablerer samtalerommet i dialogen *Faidros*, opplever jeg ingenting av det som skjer i møtet mellom de to hovedpersonene som tilfeldig. Heller ikke at Platon har valgt å la Sokrates møte en karakter som Faidros. Og det er ikke minst måten temaet blir brakt på bane som særlig fascinerer meg i denne dialogen: *Hvordan en relasjon og et rom blir skapt på grunnlag av saken, eller den problemstilling, som gjøres til gjenstand for diskusjon og undersøkelse.*

Sokrates går på tur med Faidros

Og i *Faidros* er temaet av en mer følelsesmessig, - for ikke å si erotisk – karakter. Vi får vite at sofisten Lysias har forfattet en tale som handler om en ung manns fristelser. Men denne unge mannen, i motsetning til andre unge menn, fristes ikke av en som elsker ham. Han mener at ens gunst skal skjenkes den som ikke elsker, ikke den som elsker. Denne talen og denne problemstillingen til Lysias forsøker nå hans tilhører og elev Faidros nærmest å fordøye ved å oppsøke markveiene utenfor Athens bymurer. Her ser han antakelig for seg en stille kontemplasjon. Men før han komme så langt, støter han på Sokrates. Etter noen innledende bemerkninger, inviteres sistnevnte med, slik at de sammen, på et egnet sted ute i naturen, kan diskutere det Faidros husker av talen til Lysias. I seg selv er dette ganske oppsiktsvekkende sett i forhold til Sokrates sitt bevegelsesmønster i de andre dialogene til Platon, hvor han kun ferdes innenfor bymurene. Nå er imidlertid Sokrates så ivrig etter å følge med Faidros, at om denne ”strakte turen helt ut til Megara og derpå – på Herodikos’ anbefaling – snudde om ved bymurene” så ville ikke Faidros bli kvitt ham. Noe av grunnen til Sokrates’ iver henger antakelig sammen med at han oppdager at Faidros går med Lysias tale delvis skjult under sin kappe. Slik sett får Sokrates rett når han allerede innledningsvis har antydnet at Lysias må ha bevertet Faidros med ord. Og det er disse ordene, nedtegnet på papir, som tilsynelatende får Sokrates til å følge med Faidros ”Hvor vil du vi skal sette oss å lese?” spør Faidros, og Sokrates svarer: ”Vi dreier her og følger Ilissos. Så finner *du* (min utheving) rolig sted vi kan slå oss ned på.” Og Faidros ser seg ut en platan – et mektig tre som kaster skygger – med en gressmatte under til å sitte eller ligge på. To ganger på veien dit ber Sokrates på en diskret måte om at Faidros går først, og når de kommer frem, er det Sokrates som gjør ham oppmerksom på dette – at det er fremme. ”Var det ikke dette treet du mente å føre oss til?” spør Sokrates. Når Faidros bekrefter dette, gir Sokrates seg til å skryte av stedet som er valgt;

nesten på en litt malplassert måte. ”Dine ord” sier da Faidros ”lyder mer som fra en hitført besøkende enn fra en stedegen mann. Som det utpregede bymenneske du er, forlater du aldri landets grenser, ja, jeg tror du overhodet ikke går utenfor bymurene.” Sokrates innrømmer da at han har tatt følge med Faidros fordi denne har lokket med *ord*, nedskrevet i bøker ” liksom fedriverne svinger grønt og grøde foran det sultne kveget” Og det er slik fordi, som han sier: ”Min hu står til kunnskaper: og landskaper og trær – har intet de kan lære meg; bare menneskene i byen.”¹

Tema og kontekst må tale sammen

Men Sokrates har nok hatt et slags førerskap frem til platanen, selv om det er Faidros som har pekt ut stedet mens som han har fremstilt seg som et kveg som har gått bak sin gjeter.² Jeg ser det slik, ikke minst når jeg leser hvordan Sokrates, etter at de har kommet frem, knytter stedet til myter og sagn ved, blant annet å kalle det ”en helligdom for visse nymfer”. For disse nymfene finnes i Pans rike – ute i naturen, og de kan i følge gresk mytologi slå folk med galskap. Og da er vi tilbake til ordene og tematikken i Lysias tale som handler om en ung mann som heller vil beundres av en som ikke elsker, enn en som elsker. Antakelig fordi han heller vil ha anerkjennelse fra en som har fornuften i behold, og ikke et menneske som er full av følelser og begjær som for eksempel en som er slått med galskap eller lidenskap av en nymfe. Når Faidros begynner å lese opp talen til Lysias er det som om Platon har skapt et rom for ordene - et logos, eller fornuftens rike – der disse virkelig kan utfordre - på et sted hvor en kan bli minnet om følelser, lidenskap og skrekk i middagstimens hete. At Sokrates lot seg føre til dette stedet, under platanen, også i middagstimen, var derfor ingen tilfeldighet. De skulle dit fordi stedet var tilpasset innholdet i Lysias sin tale. Bare her kunne selve dialogen om *amor* og *psyke* ta til.

Terapeutiske implikasjoner

Vi er imidlertid langt fra markveiene rundt Athen i antikken og Platon sin beskrivelse av Sokrates sitt virke Både i tid og rom. Og jeg holder meg også langt unna forsøk på å etablere slike sofistiskerte samtalerom som det stedet Platon skapte i ovennevnte dialog. Allikevel gir innledningen til *Faidros* meg stadig noe nytt å tenke på i forbindelse med mine møter med mennesker. Den får meg også til å tenke på mine kollegaer og vår yrkesrolle: Først og fremst

¹ Alle sitater er fra Platon, *Samlede verker IV*, Vidarforlaget AS, Oslo 2001 s. 187-191

² Jeg forsøker å fremheve dette elementet i teksten som et bilde på noe Sokrates er blitt kjent for i Platons dialoger; sin såkalte ikke- vitende posisjon.

på hvilke samtalerom vi skaper, og på hvilken måte vi skaper disse. Men også på hvordan vi veileder.

Noen metodiske betraktninger

Med hensyn til det siste, så vi hvordan Sokrates gikk *bak* Faidros og tilsynelatende lot *han* velge vei. Men jeg antydte vel også at Sokrates hadde en forestilling om hva som kunne være et passende sted – for ikke å si et riktig sted - for samtals tema, og at han for så vidt la ting til rette for at Faidros fattet de valgene han gjorde med hensyn til dette stedet. Slik sett ble vi vist et snev av en mæjoutisk metode eller det som også er blitt kalt for sokratisk jordmorkunst. I tråd med dette kan en si at Sokrates var en ekspert på ordbruk; på å utfordre og overtale en person på en slik måte at personen trodde tale og handling kom fra ham selv. En slik tradisjon og metode tenker jeg er fruktbar i mange tilfeller når vi driver endringsarbeid. Først og fremst fordi den kan skape motivasjon og bevissthet hos den andre for egen endring. I mine øyne kan også metoden knyttes til det Kierkegaard nevner om å ikke gjøre sin merforståelse direkte gjeldende i møtet, men la den virke underveis på forskjellige i form av en slags ydmykelse.³

Oppbygging av samtalerommet

Men det er altså refleksjonen rundt samtalerommet, inspirert av dialogen *Faidros*, som er mitt hovedanliggende. *Hvem skal jeg møte, hvor, for å snakke om hva på hvilken måte?* Dette sammensatte spørsmålet kan jeg vanskelig unngå å stille meg selv i mitt profesjonelle liv etter at *Faidros* er blitt med meg som en slags følgesvenn. Og de svarene jeg gir på spørsmålet ovenfor - når jeg av og til stiller det - håper jeg kan være med på å skape det rom for dialog som jeg ønsker. Her finnes det imidlertid alltid utfordringer.

En nyskilt arbeidssøker i en førjulstid

Kunne jeg, etter å ha skrevet det jeg har skrevet ovenfor, ha invitert en nyskilt arbeidssøker i en førjulstid ned i en lenestol, foran et bord med levende lys, småkaker og gløgg, for å snakke om arbeid og fremtid? En slik handling hadde på en måte vært å øve vold mot hele ånden i Platons dialog. I tillegg ville jeg ha stått frem som en dårlig leser. Men om han så bare ble

³ Jeg tenker på det Kierkegaard skriver om hjelpekunst i *Synspunktet for min forfattervirksomhed*: ”At man, naar det i Sandhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham der, hvor han er, og at begynde der.....Dette er Hemmeligheden i all Hjælpekunst.... Men al sand Hjælpen begynder med en Ydmygelse...” Kierkegaard, Søren: *Synspunktet for min forfatter-virksomhed*, Gyldendal, København, 1970, s. 34

invitert inn på mitt kontor? Skal jeg være tro mot min inspirasjonskilde, ville jeg i en slik sammenheng på forhånd tatt en titt med henblikk på å minske og forsterke forskjellige kontekstmarkører der inne. Et innrammet foto fra siste års sommerferie av mine barn; passer det inn i dialogen som nå skal føres? Og hva med julestjernen jeg fikk fra en annen klient; rød for sikkerhets skyld? For ikke å snakke om andre eventuelle biologiske arter, av mer privat karakter, planter som også kan gi assosiasjoner til en stue. Er det kanskje lurt å fremheve noe av litteraturen jeg har liggende, som for eksempel en Stortingsmelding om Arbeid og aktivitet og en brosjyre fra Nav? Eller kanskje en rettskrivningsordbok som viser at jeg er nøye med hva jeg setter på trykk. Eller Bibelen som vise til en humanistisk legning? Hva kommer forresten min klient til å tenke om stolene, vil de minne ham om en kantine, eller om hans siste besøk hos sin psykolog? Og hva med bildet i blå toner på veggen; en seilbåt ute på et opprørt hav. Gir *det* mening med hensyn til den samtalen jeg nå står overfor?

Mer terapeutisk rolle og ryddearbeid

På denne måten kunne jeg fortsette et slags ryddearbeid mellom det jeg også kalle grenseoppganger mellom det private, det personlige, det profesjonelle og det offentlige for å finne den balansen som skal til for å styrke en dialog. I den sammenheng er det også nærliggende å ta opp klær eller spørsmålet om hva som kan være passende antrekk. I det antikke Athen, tror jeg dette var et lite omhandlet tema fordi det fantes en nokså ens standard, i hvert fall blant de menn som ferdes og snakket sammen på *agoraen*. Slik sett tror jeg ikke en persons klesdrakt fjernet fokus fra samtalenes tema i nevneverdig grad. Men kanskje dette kan være et mer forstyrrende element i sett i forhold til dagens samtale praksis og en helpers yrkesutøvelse?

Hvis jeg en sommerdag møter en klient ikledd sandaler eller joggesko, kortbukse og en trang trøye. Er det ikke da en fare for at det kan oppstå assosiasjoner hos klienten, snarere til en som leier ut kanoer enn til en som skal veilede i forhold til liv og arbeid? I en forstand kan dette være med på å skape rolleforvirring og i verste fall tap av respekt. Og hvis jeg hadde vært en kvinnelig helper i samtale med en mannlig klient: Hva om jeg merket at samtalens fokus stadig ble utfordret av en litt for stor utringning eller andre erotiske spor antakelig skapt av mitt valg av klesdrakt? Ville ikke dette vært litt uheldig hvis det hadde vært mulig å unngå?

Sett på en slik bakgrunn tror jeg det også kan være hensiktsmessig å tenke på klær som en markør - et element som er med på å forme samtalerommet. Når jeg går tilbake til min kilde,

vil dette derfor ikke bli et privat spørsmål. Men et spørsmål om mine klær er med på å skape et samtalerom som passer i forhold til de dialoger som skal føres med mine klienter. Drives det terapi hvor dette med overføringer er et sentralt element, kan dette i tillegg bli en spennende diskusjon.

Trenger jeg Platon til å velge mine klesplagg?

Så kan det spørres om en virkelig trenger Platon og hans sofistikerte tilnærming for å komme frem til såpass trivielle hint om hva som kan være passende kontekster i forhold til å bygge opp under en dialog. Til det vil jeg svare at ikke alt står i Skikk og Bruk, og at min kilde stadig får meg til å se på det å generere gode samtalerom med nye øyne. Og når jeg fortsetter å øse fra min kilde, forsterker dette tanken på at samtalerommet utgjør en organisk del av dialogen og at det kan brukes kreativt hvis vi som Platon bare er villig til å eksperimentere. Kan samtalerom bidra i forhold til å gi det Ludwig Wittgenstein, i forbindelse med å lære seg menneskekunnskap, kalte det rette vink,⁴ går det kanskje også an å si at Platon også kan ha en direkte innflytelse på veiledningen. Jeg tenker da på å forsyne et samtalerom med markører som kan motivere og stille emnet som tas opp i relieff. Om det ikke blir snakket om nymfene i *Faidros*, kan det kanskje være noe annet som kan gi krydder til selve samtalen. Slik sett blir jeg aldri ferdig med å finne nye rom og møblere disse.

Min andre kilde

Om språk og språkbruk

Min andre kilde refererer til språk og språkbruk. *For meg handler denne kilden om en inspirasjon til å lytte til ord for å skape enighet, mening eller forståelse.* Selv om Platon ovenfor lignet Sokrates med et kveg da han gikk etter *ordene* til Faidros, tenker jeg at det ”å gå etter ordene”, er en krevende marsj; og først og fremst en eksklusiv marsj for mennesker.

Språket er så nært oss

⁴ ”Kan man lære menneskekunnskap?”, spør Wittgenstein. ”Ja; én og annen kan lære det. Men ikke på kurs, bare gjennom *erfaring*. – Kan en annen da være lærer for ham? Ja, visst. Han gir ham fra tid til annen det riktige *vinket*. – Slik ser her *’det å lære seg’* og *’det å lære fra seg’* ut. Det man lærer seg er ikke en teknikk; man lærer riktige dommer. Det finnes også regler, men de utgjør ikke noe system, og bare den erfarne kan anvende dem riktig. Til forskjell fra regnereglene.” Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997, s. 257

Det kan være fort gjort for en ektemann å glemme sin nærmeste i det daglige; ta henne for gitt, og kanskje bare se henne når ting ikke er som de skal være. Enda lettere er det å glemme språket som vi sliter sånn i vår barndom for å lære oss å mestre - og som vi kanskje aldri blir helt fortrolig med. Når vi som voksne setter søkelys på tale og skrift, gjør vi det kanskje i forbindelse med at vi opplever misforståelser; eller gjennom en irritasjon når vi må fylle ut et eller annet skjema. Men som regel tar de fleste språket som en selvfølge. Slik tror jeg det er også blant mange som driver endringsarbeid - at de tar språket som en selvfølge - enda noen kaller det for sitt viktigste redskap.

Hvorfor er det slik? Kan det være noe med at vi som aktive språkbrukere ikke ser og hører vårt eget språk? Fordi det er så nært oss - så iboende i forhold til vår væren i verden? Slik at vi ser ut til å mangle en forestilling om hva språket kan være og hvordan det anvendes?

Like lyder og forskjellig funksjon

Hvis dette var hele forklaringen, kan det se ut som vi ikke kommer så langt med hensyn til en nærmere undersøkelse av språk. Det finnes imidlertid noen tilnærminger, blant annet et relativt oversett aspekt knyttet til selve språklyden - både når vi snakker og leser: Vi kan legge merke til at ordene ofte lyder nokså likt; som små variasjoner i en talestrøm eller setning. Dermed mister vi forestillingen om hvor forskjellig de forskjellige ordene kan virke – hvor forskjellig deres funksjon er. Det er dette fenomenet filosofen Ludvig Wittgenstein var inne på når han sa at vi blir forvirret av vårt eget språk.⁵

La oss nå se på setningen:

Pia puttet fem grønne pærer i en pose.

Og la denne setningen være et eksempel på det fenomenet jeg ovenfor refererte til som blindhet eller forheksing. Som leser kan du selv også aktivere den korte talestrømmen som skapes av denne setningen: Pia-puttet-fem-grønne-pærer-i-en-pose. Og du vil høre at ordene som skiller seg ut fra talestrømmen høres ganske like ut. Tar vi for oss ordene hver for seg, ser vi imidlertid at de virker på helt forskjellige måter og beskriver helt forskjellige ting. ”Pia” er et egennavn og refererer antakelig til en bestemt person. ”Puttet” er et verb som beskriver

⁵ Jeg kommer tilbake til dette i teksten nedenfor med henvisning til § 11 i Wittgensteins *Filosofiske Undersøkelser*.

en handling de fleste er i stand til å utføre. Men hva skal vi si om ordet fem? Det er verken en beskrivelse av en handling eller betegnelse. Det samme gjelder ”grønn”. Begge ordene – grønn og fem - kan imidlertid brukes som applikasjoner til andre ord som i dette tilfellet er henholdsvis ”pærer” og ”pose”. De to sistnevnte ordene kan vi på denne måten si beskriver noe som vi kjenner betegnelsen til, mens ”fem” og ”grønn” gir nærmere beskrivelser av det som blir betegnet henholdsvis som en determinant og et adjektiv. Vi kan slik sett se for oss en pære og en pose, men kan du se for deg ”fem” eller ”grønn”? Til slutt har vi de to korte lydene ”en” og ”i” - en ubestemt artikkel og en preposisjon. I-en ser ut til å bli brukt for å utføre et arbeid i språket, som en lyd som forbinder alle de fem pærene med en pose og en godt trent språkbruker hører fort om denne lyden blir brukt riktig og befinner seg på rett plass i en talestrøm. Å si om en utlending - hvis du skal redegjøre for hvor han befinner seg - at han bor i landet høres slik sett mye mer presist ut, enn å si at han bor på landet, selv om han skulle ha sitt daglige opphold i ei flatbygd nord for Oslo.

Ord lignes med håndverktøy

Gjennom en refleksjon rundt dette tilsynelatende gapet mellom ordenes likhet med hensyn til lyd og deres høyst forskjellige funksjon skapte Wittgenstein en berømt metafor som sammenligner vårt språk med en verktøykasse hvor dets konstituenten, ordene, nærmest ligger oppi som håndverktøy.

”Tenk deg verktøyet i en verktøykasse: Det er en hammer der, en tang, en sag, en skrutrekker, en tommostokk, en limkrukke, lim, spikrer og skruer. – Likeså ulik som disse gjenstandenes funksjon er, like ulik er ordenes funksjon. (Og i begge tilfeller finnes det likheter.) Det som forvirrer oss, er selvsagt at ordene fremtrer så likt når de blir uttalt, eller når vi møter dem i skrift eller på trykk. For deres anvendelse står ikke så tydelig for oss. Særlig ikke når vi filosoferer!”⁶

Med tanke på den siste setningen, kunne jeg like gjerne sagt at ordenes anvendelse særlig kan fremstå som utydelige, også når vi samtaler – ikke bare når filosoferer filosoferer! Under en samtale eller refleksjon har vi ofte heller ikke noen spesielle handlinger og situasjoner vi kan knytte ordene til. Noe som ellers er tilfelle hvis for eksempel befinner oss på et verksted, og vi hører en bilmekaniker ber sin sidemann om å gi ham en 13 millimeter fastnøkkel. Eller om vi er inne på ett kjøkken og hører en mor som vasker opp si til sin datter at hun må hjelpe til å tørke. Når vi derimot sitter i en samtale strømmer ordene ut mellom våre lepper; som regel bare med litt mimikk, fakter og gester som følgesvenner – som for eksempel noen rynker i

⁶ Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997, s. 39

pannen, et nikk, et smil, en håndbevegelse eller et sukk. Og ordene anvendes ofte i forbindelse med ting, tanker og hendelser som kan ligge langt fra tid og sted der samtalen foregår. Slik sett har vi som samtalepartnere en stor og krevende oppgave, først og fremst med hensyn til å lytte – lytte etter *ordene* som blir sagt av den andre. Og vi har selvsagt en forpliktelse i forhold til å hjelpe den andre som lytter til våre uttrykk; til å snakke på en måte som gjør at våre ord fremtrer så tydelig som mulig – slik at vi igjen blir forstått av den andre.

Men selv om artikulasjonen fra begge parter skulle være optimal, og deres evne til å lytte likeså, slipper vi ikke unna den grunnleggende diskrepansen mellom ordenes like uttale og deres ulike funksjon.

En produktiv dikotomi

En erkjennelse av at det er slik fatt – at ordenes likhet når de uttales, ikke står i forhold til deres forskjellige funksjoner i språket - tror jeg, tross misforståelsene dette er i stand til å skape, allikevel kan være motiverende og produktiv. En slik erkjennelse kan gi en mulighet til å få mye, og kanskje det maksimale ut av en samtale eller refleksjon. Ikke minst fordi den ovennevnte erkjennelse kan gjøre noe med forventningene til resultatet av en samtale.

Bevisste språkbrukere trenger ikke blir skuffet over manglende forståelse, klarhet eller visshet ved samtals endepunkt. For med tanke på språkets beskaffenhet, går det kanskje an å si at en kan komme så langt det er mulig der og da - blant annet fordi vår språk har de ovennevnte begrensninger. Og så kan en åpne opp for en ny runde med snakking og lytting på et senere tidspunkt når bruken av ordene kanskje er mer åpenbar og gir større mening.⁷

Hva er det som gjør at et ord betyr noe?

Når jeg ovenfor plukket ut ordene ”fem”, ”grønn”, ”i” og ”en”, pekte jeg på at disse ikke betegnet noe, eller hadde betydning på samme måte som for eksempel ”Pia” og ”pose”. Jeg beskrev også ”i” nærmest som en relasjonskaper eller limkrukke som så ut til å kunne forbinde fem utvalgte pærer med en bestemt pose. På bakgrunn av slike betraktninger ser vi at det i mange tilfeller ikke bare er å slå opp i en ordbok og for deretter å så og si trekke ut et ord sin mening. Slik sett må vi stille et spørsmål om hvordan mange ord i det hele tatt får sin betydning i språket? Som svar på spørsmålet ovenfor skrev Wittgenstein:

⁷ Jeg forsøker her også å henseile på en hermeneutisk tilnærming og en erkjennelse av at dypere forståelse og viten krever avstand i både tid og rom. Kanskje er det slik at hermeneutikken har sitt utspring i diskrepansen mellom ordenes tilsynelatende likhet og deres høyst forskjellige funksjon?

I en *stor* klasse av tilfeller – men ikke i *alle* tilfeller – kan man forklare anvendelsen av ordet ”betydning” slik: Et ords betydning er dets anvendelse i språket.⁸

Nå er det slik at et svar på et komplisert filosofisk spørsmål ofte genererer nye spørsmål. Dette kan i særlig grad se ut til å være tilfelle her. Men i min sammenheng tror jeg det er viktig å holde fast på hvorfor den ovennevnte tilnærmingen kan ha en sterk overføringsverdi i forhold til eget arbeid. Fordi det blant annet kan skape nysgjerrighet i forhold til hvordan *den andre* anvender ord i forsøk på å skape mening. De fleste ord får, i følge Wittgenstein, sin betydning snarere ved at de blir brukt eller anvendt enn ved at det blir pekt på en referanse til selve ordet. Slik sett er det nærliggende å tenke på språkbruk som en slags praktisk virksomhet. Når den kvinnelige hovedperson i en av Sir P. G. Wodehouse sine noveller blir spurt om hun kan snakke spansk, svarer hun at hun ikke vet fordi hun aldri har prøvd! På denne måten viser hun en innstilling til språk og språkbruk som understøtter poenget med å kalle dette en slags praktisk virksomhet som krever øvelse og teknikk.⁹

Å bruke ord er å følge regler

Og tenker vi på det sammensatte ordet ”språkbruk” og verbet ”å bruke”, er det vanskelig ikke å tenke disse ordene forbundet med øvelse eller for den saks skyld: regler. Tenk på en bruksanvisning, disse papirene som i dag blir trykket på mange forskjellige språk og som følger med ethvert produkt du kjøper for å modifisere din hverdag: En vaskemaskin, en boks med skismurning, en pepperkvern, en bil eller en markise. Hvis du ikke følger reglene for bruken av disse produktene, vil du heller ikke få noen glede av dem. Jeg tror Wittgenstein tenkte på samme måte om ordene; hvis det ikke finnes noen bestemte betingelser for når og hvordan de skal brukes, vil vi ikke forstå dem. Og dette gjelder også når vi eventuelt skal rapportere om såkalte indre mentale tilstander. Jeg kommer imidlertid tilbake til dette i en fotnote nedenfor som omhandler Wittgensteins privatspråksargument. Å si at du har smerter i magen med et smil om munnen, eller påstå at det er kaldt når det faktisk er varmt, blir på

⁸ Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997s. 53

⁹ Det er filosofen Michael Dummett som på denne måten bruker Wodehouse for å sette søkelys på hva språkbruk kan sies å være” A character in one of the novels of the English humorist P.G. Wodehouse, asked whether she can speak Spanish, replies, “I don’t know: I’ve never tried”. Where does the absurdity of this lie? Would there be the same absurdity in giving that answer to the question. “Can you swim?” The suggestion that the absurdity would be the same in both cases amont to the proposal that our use of the verb “to know” in these two connections – “knowing Spanish”, “knowing how to swim” – is due to the empirical fact that speaking Spanish and swimming are things no one can do unless he has been thought, that is, has been subjected to a certain training; “to know”, in these cases, means “to have learned”. Dummett, Michael: *The seas of language*, Clarendon Press, Oxford 2003, s 94

denne måten meningsløst og du vil miste din eventuelle tiltro som språkbruker. På en slik bakgrunn ligger det en dypere erkjennelse bak følgende setningspar:

Det finnes ingen bruk uten regel.

Og det finnes ingen regel uten bruk.

Gjennom bruk, lærer vi oss regler og ved gjentatt bruk merker vi ikke lenger at vi følger en regel.¹⁰ En annen måte å si dette på er at reglene blir internalisert og at vi, når vi viser en naturlig evne til bruk av nesten hva det måtte være, manifesterer en slags taus kunnskap.

Er anvendelse av språk det samme som å spille et spill?

Selv brukte Wittgenstein uttrykket språkspill når han skulle beskrive hva som foregår når mennesker kommuniserer i forskjellige sammenhenger. Skal du forstå eller gjøre deg forstått, må du følge de språklige konvensjoner eller spilleregler som gjelder på den arena du befinner deg.¹¹ Og siden språket vårt ser ut til å gjennomsyre våre liv på alle områder, handler det å lære seg de språklige konvensjoner og spilleregler, for Wittgenstein, til sist om å kunne, eller ikke kunne, ta del i forskjellige livsformer.¹²

Språk og liv hører sammen

En elektriker kan kalle seg en elektriker den dag han er tatt opp i et samfunn av elektrikere. Og når han er på jobb bedriver han et språkspill en utenforstående vanskelig kan forstå. Noe av poenget med dette spillet er blant annet å få det til å gå strøm i forskjellige ledninger. En sosialklient kan på samme måte et annet språkspill. Noe av poenget her ser ut til å handle om å få utløst mest mulig offentlige midler til seg og sin eventuelle familie. Stilt overfor det sistnevnte språkspill, kan det være nærliggende å peke på at en hjelper kan komme ut for et lignende fenomen som en utenforstående til elektrikerens språkspill. Fordi han ikke deler klientens livsform, kan han ha få forutsetninger for å forstå hvilket språkspill klienten følger.

¹⁰ "Ett menneske kan ikke følge en regel bare én gang. Man kan ikke gi en meddelelse, en ordre bare en enkelt gang, eller bare en enkelt gang forstå den osv. – Å følge en regel, å gi en meddelelse, å gi en ordre, å spille et parti sjakk er sedvaner (skikk og bruk, institusjoner)." Utdrag fra §199, Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997, s. 110-111

¹¹ En venn av Wittgenstein, Norman Malcolm, forteller om opprinnelsen til bruken av ordet "språkspill": "One day when Wittgenstein was passing a field where a football game was in progress the thought first struck him that in language we play *games* with *words*. A central idea of his philosophy, the notion of 'language- game', apparently had its genesis in this incident." Malcolm, Norman, *Ludwig Wittgenstein A memoir*, Clarendon Press, Oxford, 2001, s. 55

¹² "Ordet "språkspill" skal her understreke at det å snakke et språk er en del av en aktivitet eller av en livsform." Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997, s. 44 §23

Når det da kan dreie seg om å inkludere mennesker som står utenfor et ordinært arbeidsliv, kan det i tråd med det som er nevnt ovenfor være lurt å - for den del av dette utenforskapet som har mulighet - til å legge vekt på trening og opplæring knyttet til regler for adferd og språklige konvensjoner i det ordinære arbeidsliv. Og på den måten legge til rette for å kunne etablere ny mening og nye muligheter.

Etiske implikasjoner av språkspill

Nå følger ikke jeg disse betraktningene jeg har med meg fra Wittgenstein om språkspill, dets deltakere og tilskuere, til punkt og prikke. Langt i fra. Noe av grunnen til dette, er at jeg synes han gjør en for stor del av vår kommunikasjonen avhengig av en kontekst. På den måten åpner han i mine øyne opp for en ganske omfattende epistemologisk relativisme. *Men i mitt arbeid*, hvor jeg daglig blir stilt overfor en rekke mennesker, historier, problemer og dilemma, *bringer han inn et svært hensiktsmessig perspektiv*, et perspektiv som handler om å kunne møte *den andre* for å lytte på en måte som ikke er dømmende. I en slik tilnærming tror jeg også det kan finnes en viktig etiske dimensjon hos Wittgenstein.¹³ For hvis det er slik at *den andre* faktisk spiller et språkspill som inneholder noen regler jeg ikke forstår og kanskje heller ikke har forutsetninger for å forså, bør jeg ikke da, som et første skritt, bestrebe meg på å forsøke å se og høre etter slik at vi hvert fall kan eliminere de punkter hvor vi så å si opererer på hver vår bane – med hver våre sett av regler. Hvis vi, gjennom en slik eliminasjonsmetode, greier å nærme oss hverandre, tror jeg det skal mye til for ikke å finne minst én felles arena hvor vår lytting og vårt snakk kan flyte mer friksjonsfritt. For vi er jo ikke *bare* elektrikere, sosialklienter, hjelpere, utenforskap og arbeidstakere. De fleste av oss er også mennesker som opererer på ulike arenaer, og slik sett finnes det som reger flere universelle tråder i vår praksis som språkbrukere. Jeg oppfatter at Wittgenstein selv er inne på dette når han i noen sammenhenger snakker om en slags familielikhet mellom forskjellige språkspill. (Fotnote) Så når vi eventuelt finner disse universelle trådene og blir mer observante på de eventuelle likheter og ikke de eventuelle forskjeller språkspillene i mellom, vil også den relasjonen jeg som hjelper nærmest er forpliktet til å finne, kunne etableres. På denne måten blir

¹³ I boken *Pragmatism* tar filosofen Hilary Putnam til orde for det han kaller "The etical aim of Wittgenstein's later philosophy" Her peker han blant annet på at "*Understanding a language game is sharing a form of life. And forms of life cannot be described in a fixed positivistic meta language, whether they be scientific, religious, or of a kind that we do not have in Western industrial societies today.* Putnam, Hilary, *Pragmatism An open question*, Blackwell Publishing, Cambridge USA, 1995, s. 45-51

Wittgenstein sitt perspektiv ikke bare hensiktsmessig, men også nødvendig med hensyn til å opprette relasjoner med mer eller mindre tilfeldige kunder, klienter, brukere eller deltakere.

Min glede over å se at språket ikke er privat

Å ha noen begreper om hvordan et ord gjennom sin bærer – setningen – får sin betydning, har hjulpet mye i min yrkesrolle. For meg handler det mye om å få et forhold til mitt viktigste redskap – språket – og hva det vil si å være i språket sammen med *den andre*. Og når jeg kan kjenne på dette, kan jeg også kjenne på en slags befriende følelse av felleskap; ”No man is an island”, og det finnes nok ikke noe privatspråk. Det er imidlertid vanskelig i en slik sammenheng, ikke å stille seg et spørsmål om hva språk kan sies å være? Hvor det befinner seg og hvem som har tilgang? Og selv tror jeg det kan være fruktbart å forsøke med et svar på spørsmålet, selv om det tilsynelatende mangler et utvendig perspektiv.¹⁴

Alice og Lille Trille prater ikke sammen

For å gjøre noen betraktninger, trenger jeg ikke å gå så mye lenger enn til fortsettelsen av eventyret om *Alice in Wonderland*. I etterfølgeren *Through the Looking-Glass*¹⁵ går Alice bokstavlig talt gjennom speilet over peisen i foreldrenes stue. På sin videre vandring i det eventyrriket som her åpner seg, treffer hun blant annet på Humpty-Dumpty, eller Lille Trille. Formet som et egg, sitter han oppå et smalt steingjerde med benene i kors. Han er indignert på Alice fordi hun ikke kan redegjøre for hva hennes navn betyr. Når Alice spør: ”*Must a name mean something?*”, svarer han ”*Of course it must*” og fortsetter: ”*My name means the shape I am – and a good handsome shape it is, too. With a name like yours, you might be any shape, almost.*” Og etter en lengre utveksling av ord, hvor Lille Trille stadig viser sin hån overfor Alice - blant annet fordi Alice forveksler det han kaller et slips med et belte, samt påstår at ordet ”glory” ikke betyr ”a nice knock-down argument” – kommer Humpty_Dumpty med sitt merkelige argument for bruk av ord og uttrykk: Han sier: ”*When I use a word...it means just what I choose it to mean neighter more or less.*”

¹⁴ Å svare på spørsmålet ”Hva er språk?”, krever strengt tatt et objektivt første ordens perspektiv. Og hvordan etablere noe slikt, når en som språkbruker nærmest er dømt til å være i språket? I min hovedfagsavhandling ”As from outside” har jeg forsvart et synspunkt som sier at det kan være delvis fruktbart å svare på spørsmålet, fordi det går an å etablere ståsteder ved å ta utgangspunkt i menneskers handlinger, eller adferd. At Ludwig Wittgenstein kunne tilføre mye på det språkfilosofiske området, tror jeg personlig skyldtes, fordi han antakelig kvalifiserte til diagnosen Asberger syndrom, i stor grad fikk tilgang til språk og språkbruk ”as from outside”.

¹⁵ Carrol, Lewis: *Alice in Wonderland*, Paragon Publishing, Bath UK, 2006, s. 211-221

Det pussige her er at forfatteren Lewis Carroll viser hvor absurd det vil være å hevde at språk kan ha en privat karakter. Og at språk så å si befinner seg inne i hodene på folk når de skal rapportere om mentale tilstander. At det ikke kan forholde seg slik, har også Wittgenstein redegjort for i det som i filosofien kalles for hans privatspråkargument.¹⁶ Alice og getsalten hun møter kan ikke føre en samtale fordi begreper som forståelse og mening blir forvaltet av én figur – Humpty- Dumpty, etter denne figur sitt eget forgodtbefinnende. Den ene dagen kan et slips bety et belte og neste dag kan et belte bety et slips, og hvis en kropp forandrer form, må navnet på bæreren av kroppen byttes. På denne måten forsvinner også begreper som varighet og identitet og det vil slik sett bli umulig for et menneske å operere i verden

Språket kan lignedes med en offentlig eiendom

Med *Alice i Eventyrland* som bakgrunn, vil det nok være riktig å hevde at språk må dreie seg om offentlig tilgjengelige ord og begreper. At språk derfor må ses på som et offentlig anliggende - som noe vi deler – og derfor representerer en slags felles eiendom. Med min tidligere redegjørelse for hvordan et ord kan se ut til å kunne generere mening, er det nærliggende å si at språk i alle former hviler på en sosial praksis, skapt av mennesker i forskjellige livssituasjoner opp gjennom alle tider. For en som ser på språk som sitt viktigste redskap i et forandringsarbeid kan en slik erkjennelse være med på å skape en trygg ramme i en situasjon språket virkelig skal brukes til et bestemt formål, for eksempel i et samtalerom eller i en mer gruppebasert refleksjon. Vår erfaring har gitt oss en viten om at vår omgang med språk har en virkning. Og for nok en gang å komme tilbake til bruk av språk, kan det avslutningsvis i dette kapitlet om konvensjoner – kalt min andre kilde – være på sin plass å trekke frem Finn Erik Vinje og hans generelle beskrivelse av rammene rundt talehandlinger og språklig adferd:

”For at den språklige kommunikasjon skal fungere friksjonsfritt, er det nemlig nødvendig – i det minste en ubestridelig fordel – at samtalepartnerne er nogenlunde overens om hvordan ordene skal brukes. Man kan gjerne variere uttrykksmåten og gi den et personlig preg, men det må skje innenfor de grenser de språklige konvensjoner setter.”¹⁷

¹⁶ Å referere Wittgensteins argument vil falle utenfor rammen av denne teksten. Argumentet er beskrevet på en kompakt måte i blant annet å finne i Lübecke, Poul (red.), *Filosofisk Leksikon*, Politikens Forlag AS, Forsythia norsk utg, 1993, s. 352-353.

¹⁷ Vinje, Finn Erik: *Språk 2004 En situasjonsrapport*, Chr. Schibsted forlag, Oslo 2003,

Når jeg bruker en norsk språkforsker til å oppsummere på denne måten, gir jeg meg selv også en anledning til å lag en overgang til mitt siste tema som skal handle om budskap, uttrykksmåter og muligheter for å gi vår talestrøm et personlig preg.

Min tredje kilde

Kommunikasjon og poetisk funksjon

I beskrivelsen av min første kilde til endringsarbeid, kretset fremstillingen rundt én av Platons dialoger. Hovedpersonen her var, ved siden av Sokrates, Faidros - en elev av Lysias som jeg også omtalte som sofist. En sofist i antikkens Athen var kjent for å dyrke talekunst - i dag kjent under betegnelsen retorikk. De skrev blant annet taler, også for datidens politikere, mot betaling. Og antakelig til Platon sin store forargelse, kunne de fra én dag til en annen argumentere overbevisende for høyst motstridende synspunkter og saker. Slik sett så de ut til å svikte det Sokrates så på som selve filosofiens vesen; jakten på sannhet. I forhold til mitt siktemål – *å kunne fremheve et budskap i et forandringsarbeid* – ser imidlertid ikke sofistene ut til å svikte.

Nå tenker jeg at en terapeut, en rådgiver eller en konsulent i endringsbransjen, på mange måter kan ha visse likhetstrekk med antikkens sofister. Ikke minst med tanke på språk og språkbrukens avgjørende rolle i forhold til terapeutisk praksis og resultat, men også på det rent økonomisk plan: De fleste i bransjen forsøker å dyrke samtalen eller talen, mens de samtidig får betalt. Siden jeg er ute etter å løfte frem arven etter sofistene, vil jeg også ta med - som et *apropos* - dette økonomiske aspektet ved deres virksomhet. Arven handler imidlertid i mine øyne primært om talekunst; *det er å få frem, på en mest mulig personlig og hensiktsmessig måte, det budskap eller den meddelelse, som måtte befinne seg i en snakker eller taler sine setninger og handlinger*. Min tredje kilde handler om å holde et slikt fokus.

Mange har forvaltet den retoriske arv fra antikkens Athen. Fra Romerriket fant den en vei gjennom middelalderen og frem til det forrige århundrets litteraturvitenskap; da særlig innenfor den gren som blir omtalt som strukturalisme. Innenfor den strukturalistiske tradisjonen finner vi så Roman Jakobsen – min tredje kilde til forandringsarbeid. I et av hans foredrag kalt *Lingvistikk og Poetikk*, tilskrives et søkelys på selve meddelelsen eller budskapet i språkhandlingen det han kaller ”språkets poetiske funksjon”. ”Poetikken”, skriver Jacobsen,

”...beskjeftiger seg primært med spørsmålet: *Hva gjør en verbal meddelelse til et kunstverk?*”¹⁸

Forsterkning av mening – den poetiske funksjon

Nå tenker ikke jeg, at jeg skal bruke Roman Jakobsen til å gå god for at hver setning som inneholder et budskap eller skal forårsake en handling, bør transformeres til et kunstverk. Og videre; at alle som ser på språk som et endringsverktøy skal opptre som poeter. Selv om det sist nevnte kunne kanskje vært spennende, særlig hvis en tenker at poesi blant annet handler om å få en tilnærmet maksimal mening ut av et ord – en merverdi utover ordets vanlige betydning gjennom rim og rytme. Poenget til Jakobsen – når han setter søkelys på poetikken – ser imidlertid ut til å være at de som jobber med språk og språkvitenskap og andre som er opptatt av verbal kommunikasjon ikke skal begrense språkets poetiske funksjon til bare å gjelde diktningens, eller poesiens område.

Ethvert forsøk på å redusere den poetiske funksjonens sfære til poesi eller begrense poesien til den poetiske funksjon, ville være en illusorisk overforenkling. Den poetiske funksjon er ikke den eneste funksjon i verbal kunst, men bare dens dominerende, bestemmende funksjon. I alle andre verbale aktiviteter er den imidlertid en nødvendig bestanddel med en støttende eller underordnet funksjon. Denne funksjonen fordyper den fundamentale dichotomien mellom tegn og objekt ved å fremheve tegnets håndgripelighet. Derfor kan ikke lingvistikken begrene seg til poesiens område når den behandler den poetiske funksjonen.¹⁹

Den dagligdagse poetikk

Og for å belyse hvordan en poetisk funksjon kan gjøre seg gjeldende i et dagligspråk fremstiller han følgende ordveksling; antakelig mellom to venninner: ”Hvorfor sier du alltid Janne og Margaret, men aldri Margaret og Janne? Foretrekker du Janne fremfor hennes tvillingsøster?” ”Slett ikke, det lyder bare bedre.” På denne måten foretar den ene samtalepartneren en velordnet form for meddelelse ved at hun, i en setning med to likestilte navn, velger å gi det korteste navnet forrang, skriver Jakobsen. Så går han videre med å fortelle om en pike som pleide å snakke om ”the horrible Harry”. ”Hvorfor horrible?” blir det spurt. ”Fordi jeg hater ham.” ”Men hvorfor ikke dreadful, terrible, frightful, disgusting?” ”Jeg vet ikke, men horrible passer bedre på ham!” Uten å være klar over det, påpeker Jakobsen, holdt denne piken fast ved den poetiske kunstgrepet paronomasi eller ordspill.²⁰

¹⁸ Blandingskompendium, *Strukturalismen*, Akademika AS, UNIPUB, Oslo 1998, s. 17

¹⁹ Jakobsen op. cit. s. 25

²⁰ Jakobsen op cit. s. 25

For en som arbeider med mennesker og bruker samtalen som verktøy, kan det være vel verdt å reflektere over en mulig overføringsverdi fra Jakobsens enkle eksempler til et terapeutisk rom eller en rapport angående en klient fra en terapeut i et hjelpeapparat. En poetisk funksjon kan for eksempel gi seg til kjenne ved at ett eller flere ord fremheves ved at disse - der og da - klinger bra og passer inn i rim og rytme. Selv snakker jeg noen ganger om hvordan en samtale kan *flyte*, og at et ord i den og den sammenheng hadde en *falsk klang*. Så kan jeg nevne dette med å *parafrasere* - hvordan jeg for eksempel kan omskrive eller gjenta med egne ord det en samtalepartner har sagt, hvorpå jeg i en slik sammenheng, noen ganger, kan oppleve hvordan *den andre* kan lyse opp og si: Ja, det var akkurat det jeg mente, og du sa det så bra!

”Min jobb er mettet med mening”, kan jeg av og til å si, når en venn i en samtale spør om hvordan jeg trives. For den rette mottaker av disse tre sammenhengende m-lydene, tror jeg de kan generere et relativt greit budskap - særlig med tanke på en alternativ og lang utredning. ”Du sa mettet med mening?”, kan mottakeren spørre, og jeg kan svare ”Ja, mettet med mening.” Så kan vi eventuelt gå videre, nå som mitt amatørpoetiske og håndgripelige uttrykk, antakelig har åpnet opp for en hel rekke ordvekslinger vedrørende mitt arbeidsforhold og min tilstand.

Jeg har også tenkt på dette med samtale og sjelesorg – noe som på en mer kynisk måte også kan bli kalt å være en container for *den andre*. På en poetisk måte, gjennom bibelske tekster og salmer, har prester - konfrontert med *den andre* sin lidelse og smerte - gjennom alle år kunnet vise til særlig én som har hatt det verre og som representerer veien til trøst og lindring. Og dette klare budskapet prestene i forskjellige former har sagt og sunget ut i rommet, ser også faktisk ut til å ha hjulpet mennesker gjennom mange tider til å slukke sine sorger og lette sine lidelser. Slik sett kan terapeuter og andre menneskebehandlere ha mye å lære av kirken fordi den i mange tilfeller ser ut til å få trøstende ord som handler om vanskelige saker, til å vokse i verdi. Og for min del blir dette et særlig interessant fenomen når jeg også ser det i sammenheng med retorikken og Roman Jakobsen sin vektlegging av språkets poetiske funksjon. ”Slekt skal følge slekter gang”, lyder det fra salmen når vi spør etter livets mening, og når jeg, i likhet med mange, andre lurer på hvordan livet skal leves, kan Jesus spørre meg tilbake ”...er det vel et menneske i blant dere som vil gi sin sønn en stein når han ber om brød?”.

Og når jeg først er inne på dette å lære om den poetiske funksjon av andre yrkesgrupper, er det vanskelig å komme utenom journalistikk. Hva slags overskrift blir for eksempel produsert til en avisartikkel som handler om en voldsom salgssvikt hos bilforhandlere? Jo, nettopp: ”Bråstopp i bilbransjen.” Og når en nestor i norsk journalistikk skriver om finanskrisen som traff Norge høsten 2008, skaper han en innledende metafor ved hjelp av balladen *Ulalume* av Edgar Allen Poe:

The skies they were ashen and sober,... It was night, in the lonesome October
Uten noen flere kommentarer, forstår enhver leser at nå er det alvor.²¹

Jeg blir ofte glad når jeg hører et budskap klinge i samtalerommet. Som da en av mine klienter på slutten av en samtale, etter en liten pause, sa: ”Du har nok rett, jeg må ikke spørre hva Norge kan gjøre for meg, jeg må spørre hva jeg kan gjøre for Norge.” Jeg husker jeg intuitivt tenkte at dette var særdeles riktig og svært nydelig sagt, særlig av en mørkhudet mann som kommer fra et land langt, langt sør. Og det som rørte meg ekstra, var at hans setning representerte en omskriving av noe jeg, og mange med meg, hadde hørt før; John F. Kennedy sin sluttappell til det amerikanske folk i sin tiltredelsestale som president den 20.januar 1961: ”And so, my fellow Americans: ask not what your country can do for you - ask what you can do for your country.” Nettopp referansen til dette – et av verdenshistoriens retoriske høydepunkt - ga meg også et glimt av hva det vil si å være i språket, sammen med *den andre*. Det språket vi så friksjonsfritt der og da så ut til å kunne dele.

Jakobsens modeller for språklig kommunikasjon og funksjon

Historien om min mørke klient sin parafrasering av Kennedy, leder meg nå inn på Roman Jakobsens sin videre utlegning om hvordan den poetiske funksjon kun ser ut til å kunne manifestere seg innenfor en større kommunikasjonsmodell. Når ord kan klinge som poesi i rommet, slik jeg ovenfor var inne på, må det som regel være noen forutsetninger tilsted for at dette kan skje – i tillegg til en talestrøm. Forholdet mellom snakker og hører må bokstavelig talt stemme. Og jeg tenker at det er vi som hjelpere og terapeuter som først og fremst kan ta et ansvar for dette – å legge til rette for at en kommunikasjons- eller talehandling kan bli best mulig stemt. I denne type arbeid, har Roman Jakobsen forsøk å gi en oversikt over hva som foregår når dette kan sies å være tilfelle. Nedenfor har jeg gjengitt to skjematiske utgaver av

²¹ Nestoren jeg sikter til er Kåre Valebrokk og artikkelen sto i Aftenposten 9. november. Jeg beveger meg imidlertid i et grenseland her, med hensyn til den poetiske funksjon. Valebrokk skaper vel i realiteten en metafor til bruk for leseren. Samtidig er klangen i ordene han serverer foruroligende - nærmest til å fryse på ryggen av.

hans analyse av hva som må være tilstede i en tale-akt, eller talehandling, hvis et budskap, eller meddelelse, skal ha en mulighet for å kunne bli formidlet på en optimal måte.

Jakobsens elementmodell ²²

Som vi ser er det i første omgang tale om 6 elementer, med en sender og en mottaker i hver sin ende. Jacobsen redegjør for disse elementene på følgende måte:

Avsenderen sender en Meddelelse til Mottakeren. For å kunne fungere krever meddelelsen en **Kontekst** som det refereres til ("referanse" i en annen noe tvetydig terminologi), som kan oppfattes av mottakeren, og som enten er verbalisert eller mulig å verbalisere; en **Kode** som er fullstendig eller i det minste felles for avsender og mottaker (eller mao. for den som koder og den som dekode meddelelsen); og til slutt en **Kontakt**, en fysisk kanal og psykologisk forbindelse mellom avsender og mottaker, som gjør dem begge i stand til å begynne og fortsette kommunikasjonen...²³

Jakobsen er imidlertid ute etter å plassere språkets forskjellige virkninger innenfor disse 6 elementene. På bakgrunn av dette henviser han til et korresponderende funksjonsskjema:

Jakobsens funksjonsmodell²⁴

Ser jeg på en mitt utgangsspørsmål som angår teknikk og metode i forskjellige terapeutiske sammenhenger, kan element- og funksjonsmodellen til Jacobsen virke besnærende. Når jeg ovenfor har redegjort for mine to første kilder til endringsarbeid, vil leseren også se at jeg har

²² Blandingskompendium, *Strukturalismen*, Akademika AS, UNIPUB, Oslo 1998, s. 21

²³ Jakobsen op. cit. s. 20-21

²⁴ Jakobsen op. cit. s. 26

vært i sterk berøring med modellene allerede. Både i forhold til inspirasjonen Platon gir med hensyn til å opprette samtalerom samt søkelyset Wittgenstein setter på ordenes forskjellige funksjoner innenfor større og mindre språkspill.

Kontakt

Når det skal etableres, holdes og termineres en kontakt mellom en avsender og en mottaker, appellerer han til den **Fatiske** delen - en språkbruk som understøtter en slik funksjon Vi må så å si undersøke at vi har **Kontakt**, slik vi blant annet gjør når vi bruker telefon: "Hallo", eller som noen sier i disse mobile tider "hvor er du... hva skjer`a..?" Vi sjekker også linjen av og til ved for eksempel å si "hallo, er du der?" På et møte bedriver vi gjerne litt small-talk, f. eksempel rundt et referatpunkt, før det hele starter, og vi spør noen ganger: "Hører dere(du) hva jeg sier?" når vi har snakket en stund i en litt større forsamling. Jeg var også inne på et aspekt som også berører det fatiske i forbindelse med min første kilde, kontekst og samtalerom: Hvis en hjelper fremhever sine attributter for eksempel ved et uheldig valg av klær, og dette ikke er gjenstand for samtalen tema, kan kontakten bli svakere slik at meddelelsen har vanskelig for å nå frem.

Søkelys på avsender

Og da er vi inne på den **Emotive** eller den ekspressive funksjonen i talehandlingen. Den har søkelys på avsenderen. Det er jo slik at vi ofte ønsker å formidle en holdning til noe. Og når vi er i et slikt modus, har vi alltid, mer eller mindre, våre følelser med oss. Vi har til og med spesielle lyder i språket, også når det nesten *bare* er våre følelser som skal meddeles til den andre; såkalte interjeksjoner som for eksempel "åh", "ihh", "æsj og isj" og "fytterakkern". Den emotive funksjonen omhandler også i stor grad det som i familieterapeutiske termer blir kalt kalt den analoge delen av språket,²⁵ også omtalt som non- verbal kommunikasjon. Vi bruker kroppen vår på for å gjøre oss forstått; i form av fakter, mimikk skrik, skrå og latter. Å kunne identifisere en slik funksjon hos den andre, kan ofte være avgjørende i forhold til å få til en handling. "Få tak i følelsene til folk", sa Anne Øfsti under en demonstrasjon av et rollespill på familieterapiutdanningen ved Diakonhjemmets Høgskole, "da vil det skje noe". Å få tak i følelser, eller holdninger, kan i denne sammenheng være å konsentrere seg om den emotive delen hos en klient under et terapeutisk arbeid, for å identifisere disse slik at de kan få et spillerom i forhold til endring. "Du sukker når du snakker om din sønn? Hvis ditt sukk

²⁵ Watzlawick, Paul/Bavelas, Janet Beavin/Jackson, Don D.: *Pragmatics of Human Communication*, W W Norton & Company, New York London, s. 61-67

kunne tale - hva tror du sukket ville si?” Slike spørsmål handler om å skape reflektive prosesser og knytter seg klart i mine øyne først og fremst til avsender og talehandlings emotive funksjon.²⁶

Retning mot en mottaker

Hensikten med mange talehandlinger er at vi bruker de for å fremkalle en ønsket reaksjon. Å identifisere en følelse eller holdning hos en klient handler fra terapeutens side også ofte om i neste omgang å fremkalle et ønske om en reaksjon eller endring. Det er denne styrende språkbruk Jakobsen betegner som den **Konative** funksjon. I antikkens var det særlig denne ønskede retoriske virkningen rettet mot mottager som lå til grunn for å betale sofistene for deres oppdrag. Ved hjelp av sine talegaver kunne de mange sammenhenger greie å overbevise et publikum slik at det støttet opp om en bestemt politiker eller en bestemt sak. Når moren til 8 åringen Andy, i boken *Change* forteller at hun vil ”at Andy skal gjøre forskjellige ting”, samtidig som hun vil ”at *han* skal ville gjøre dem”, er hun inne på hvordan hun ønsker å gå frem for å få sin sønn til å reagere. I dette tilfellet gjelder det å få han til å rydde sitt rom. Forfatterne av *Change* vil vise hvordan moren til Andy er fanget i et språklig paradoks. Jeg ønsker imidlertid gjennom denne moren å anskueliggjør minst tre måter den konative funksjonen kan gjøre seg gjeldende på. Hun ønsker ikke å kommandere ham, det er håpløst å komme med en anmodning og å overtale ham er ikke aktuelt - antakelig fordi hun synes han er for liten.²⁷ Når vi ønsker en endring av adferd hos den andre, sier Jørgen Fafner at kan vi tilpasse vår språkbruk på hovedsakelig tre måter – som ordre, anmodninger eller overtalelser.²⁸ Noen ganger kan det være hensiktsmessig å kommandere eller rett og slett beordre. Professor Dr med. Gilberg, en svensk forsker som har jobbet mye med barn og unge i det såkalte autismespekteret, sier blant annet om gutter med ADHD, at disse bør man i mange sammenhenger ikke snakke *med*, men *til* – de bør kommanderes.²⁹ Som for eksempel å si ”Nå slutter du bare med å bestille ting på kreditt! Fra i dag!” Med i de fleste tilfeller kan det ofte være nok å *anmode*, hvis en ønsker en reaksjon eller få noe gjort. ”Jeg ser at det er litt støv i kroken, kunne du - når du tar frem støvsugeren- være snill å huske på å ta dette rommet

²⁶ I artikkelen , *Et samarbeid, av noen kalt psykoterapi...*, refererer Tom Andersen til en samtale hvor blant annet følgende spørsmål ble stilt: ”Om din smerte fant en stemme, hva ville den si?” Artikkelsamling: *Familieterapi og systemisk praksis*, Diakonhjemmets høyskole, Avdeling for etter- og videreutdanning: 2005 – 06, s. 326

²⁷ Alle sitater er hentet fra Watzlawick, Paul/ Weakland, John/ Fisch, Richard: *Forandring, Prinsipper for hvordan problemer oppstår og hvordan de løses*, Gyldendal, Oslo, 1996, s 78

²⁸ Fafner, Jørgen, *Retorikk, Klassisk og moderne*, Akademisk Forlag, København, 2005, s 88

²⁹ Gilberg tok til orde for slike handlemåter blant annet på et seminar arrangert av Psykologisk Forum høsten 2005 i Samfunnssalen i Oslo

også?” Slik kan det lyde når anmodninger, for eksempel innenfor et familiesystem, pleier å bli tatt til følge. Innenfor terapifeltet tror jeg imidlertid den tredje hovedmåten en konativ funksjon gjør seg gjeldene på, er mest rådende. Som menneskebehandlere og forandringsagenter handler det om Andys mor sitt ønske for sin sønn; hun vil at *han* skal ville gjøre tingene på samme måte som vi vil at forandring skal være klientens eget verk og ønske. Her handler det i begge tilfeller om former for *overtalelse*. Platon fikk, som vi husker, Faidros til å velge ut plassen under et bestemt tre som sitteplass etter en diskret veiledning. Og som en huskeregel for hva den konative funksjon kan dreie seg om, kan det være greit å minne om diplomaten som ba en mann om å dra til helvete på en slik måte at han faktisk fikk lyst på reisen. Går jeg tilbake til det jeg skrev om Kierkegaard, tror jeg det også kan være fruktbart å forbinde en konativ funksjon i språket med veiledning og det å gjøre sin merforståelse gjeldende uten å virke hevet over, men på linje med *den andre*.

Konsentrasjon om Kontekst

Det er vanskelig å snakke med folk når jeg synes jeg ikke har noe å snakke med dem om. Da en av mine klienter tidligere i teksten, på en helt riktig og poetisk måte, henviste til John F. Kennedy sin tiltredelsestale, kjentes det ut som om hans ord fikk klinge på en felles bunn. Og jeg følte at vi hadde mye å snakke om. Denne virkningen tilskriver jeg den *referensielle* funksjon hos Jacobsen. Slike opplevelser kan jeg også ha i andre samtaler hvor min samtalepartner og jeg vekselvis henviser til ting hvor det kan spores hen til en slags felles kjennskap eller forståelse. Ofte kan imidlertid det referensielle eller konteksten, hvis den får virke fritt, overskygge de andre funksjonene en språkhandling kan inneholde. Du kommer liksom ikke lenger enn til å snakke om at renten går opp eller ned, at lampen på kontoret ligner på den *den andre* har hjemme og at været aldri har vært så ille. Hvis en da ikke greier å få konteksten til å bygge opp under det temaet en som terapeut eller klient ønsker samtalen skal dreie seg om – slik jeg beskrev det hos Platon – da Sokrates inviterte seg selv ut i Pans og nymfenes rike, blant annet for å snakke om begjær og fornuft. I en av Dag Solstads romaner møter vi Elias Rukla. Rukla er lektor på Fagerborg videregående skole og underviser først og fremst i klassisk litteratur. Men ingen ser ut til å være interessert i det emnet han underviser i; et emne som også representerer hans store lidenskap. Elevene stønner og gjesper når de må lese høyt fra *Vilanden*, og når Dag Solstad beskriver Rukla sitt kollegiale liv fortelles det at ”Hver formiddag satte 40-50 gjeldsslaver seg til med matpakka si på lærerværelset” der ”Man pratet om løst og fast.” Aldri blir det snakket spesifikt om litteratur – og ingenting av det hans

kolleger pratet om engasjerer Elias Rukla ”selv om han lette med lys og lykte i hver et ord de sa” for å gjøre en tilnærmelse mulig.” - bortsett fra én gang:

”Plutselig hadde det skjedd! En av hans kolleger kom inn på lærerværelset, rett før det ringt til første time, og sa: Jeg føler meg litt Hans Castorp i dag, jeg burde vel ha ligget under dyna. Det gikk et støt gjennom Elias Rukla. Hørte han riktig? Ble Hans Castorps navn nevnt, og på denne ledige måten, sånn i forbifarten? Hans Castorp, hovedperson i Thomas Manns roman *Trollfjellet*, nevnt som referanse av en lektor på Fagerborg videregående skole, og det ikke av en tysk-lector, men faktisk av en som underviste i matematikk. Ja, det var sant, og for Elias Rukla var dette et lysende øyeblikk.³⁰

Elias Rukla var i sin yrkesrolle, slik jeg ser det, en mann uten kontekst. En mann ute av stand til å spille på språkets referenseille funksjon. Hans meddelelser hadde få muligheter til å klinge i klasserom og korridorer på Fagerborg videregående skole.

Kode

Men Rukla kunne hatt det verre, særlig hvis han i tillegg ikke hadde skjønnet hva en av hans kolleger *mente* når denne for eksempel kunne fortelle at Kaci Kullmann Five hadde fått sukkersyke og lurte på hvordan dette kunne la seg kombinere med det å være mor og politiker.³¹ Av og til opplever vi imidlertid at mottaker rett og slett ikke skjønner hva avsender sier, eller oppfatter avsender sitt utsagn som uklart og spør ”Hva er det du mener?”. Eller avsender kan komme mottaker i forkjøpet å spørre, ”Skjønner du hva jeg mener?” I Roman Jakobsens modell handler dette om å kontrollere den språklige koden: finne ut om det metaspråklige i språkhandlingen virker. Hvis den metaspråklige funksjon er i ulage kan man, skriver Jakobsen ”forestille seg følgende utmattende dialog:

”Kandidaten dumpet.” ”Men hva betyr å dumpe?” ”Dumpe betyr det samme som å stryke.” ”Og å stryke?” ”Å stryke er det samme som å bli underkjent til eksamen.” Og hva er en kandidat?” vedblir spørteren, som er ukjent med akademisk sjargong. ”En kandidat er en student som skal opp til eksamen.”³²

Og i tråd med Jakobsen sitt eksempel kan jeg forestille meg følgende dialog mellom en mor og hennes sønn: ”Fy fillern, den nye fysfos lærer`n suger skikkelig” ”Hva mener du?” ”Jo, han suger.” ”Hva er det han suger så mye på, da?” ”En som suger er skikkelig ute” ”Ute?” ”Når du er skikkelig ute er du helt teit.” ”Og hva er en fysfoslærer?” kan moren vedbli. Hadde denne dialogen blitt gjengitt under kapittelet som omhandlet Wittgenstein og min andre kilde,

³⁰ Solstad Dag: *Genanse og verdighet*, Roman, Forlaget Oktober, Oslo 1994, s 120-121

³¹ Solstad op. cit, s. 119

³² Blandingskompendium, *Strukturalismen*, Akademika AS, UNIPUB, Oslo 1998, s. 126

ville jeg ha skrevet at misforståelsene mellom mor og sønn handler om forskjellige språkspill og satt søkelys på hva det vil si å følge regler for bruk av ord. Men vi kan også bruke Jakobsen sin modell å si at moren ikke kjente til sønnens sjargong, koden eller den metaspråklige funksjonen til guttegjengen samt skolens koder for betegnelser av forskjellige fag. Derfor greide de i dette tilfellet, heller ikke å snakke så godt sammen.

Poetisk funksjon kan ikke oppstå alene

Jeg er fascinert av Jakobsens appell om å blande poetikk og dagligspråk. Fordi jeg tror det kan ha terapeutisk effekt. Ikke minst fordi Jakobsen er opptatt av det verbale og hvordan lydene klinger i rommet. Slik jeg oppfatter det, er den poetiske funksjon - med sine mer ekstremt meningsfulle uttrykk - avhengig av å kunne støtte seg på resten av strukturen i en kommunikativ handling. Og jeg pekte på at terapeuten, om han vil benytte seg av poetikken så å si har et ansvar for å etablere en slik struktur - hvis det er mulig. Det betyr å kunne ta hånd om *kontakten, referansen, avsender, mottaker og koden* i den talehandlingen han ønsker å ta del i. Slik sett kan han ikke være like sløv som den eldre psykologen i den norske filmen *Detektor* som rådet sin læregutt, når han var trøtt og sliten, til å bare gjenta det klienten sa.

Avslutning

Skal jeg nå til slutt forsøke å sette mine tre kilder i sammenheng med en familieterapeutisk tradisjon og retning, kan det være passende å peke på tre ting. For det første, har jeg tatt utgangspunkt i en gammel *tekst*, når jeg har reflektert rundt kunsten å etablere et hensiktsmessig samtalerom. For det andre, har jeg appellert til en relativt ekstrem *språkfilosofisk retning* med hensyn til å kunne etablere en nærhet til språket. Og for det tredje har jeg argumentert for at ordenes klang og betydning kun kan komme til sin rett hvis de blir behandlet innenfor en *struktur*. Når jeg da også tilføyer at mine kilder er valgt ut fra et ønske om å kunne være og virke i språket sammen med mine klienter, skulle veien være kort til det som i terapeutiske termer kalles en språkssystemisk tilnærming. Å gi en god begrunnelse for dette kan være tema for min neste artikkel.

Lommedalen

30.11.2008

Litteratur

- Anderson, Harlene: *Samtale Sprog og Terapi*, Hans Reitzels Forlag, København 2003
- Anderson, Harlene & Goolishian, Harold A.: *Från Påverkan Till Medverkan, Terapi med språkssystemisk synsätt*, Bokförlaget Mareld, Stockholm, 1992
- Aristotele, *The Nicomachean Etichs*, Penguin Books, London, 2004
- Artikkelsamling: *Familieterapi og systemisk praksis*, Diakonhjemmets høgskole, Avdeling for etter- og videreutdanning: 2005 – 06.
- Blandingskompendium, *Strukturalismen*, Akademika AS, UNIPUB, Oslo 1998
- Carrol, Lewis: *Alice in Wonderland*, Paragon Publishing, Bath UK, 2006
- Dummett, Michael: *The seas of language*, Clarendon Press, Oxford 2003
- Fafner, Jørgen, *Retorikk, Klassisk og moderne*, Akademisk Forlag, København, 2005
- Lübcke, Poul (red.), *Filosofisk Leksikon*, Politikens Forlag AS, Forsythia norsk utg, 1993
- Hårtveit, Håkon og Jensen, Per: *Familien – pluss en*. Universitetsforlaget, Oslo, 1999
- Herberg, Eva Berthling og Jøhannesdøttir, Helga: *Kunnskap og læring i praksis, Fra student til profesjonell sosialarbeider*, Universitetsforlaget, Oslo 2007
- Kierkegaard, Søren: *Synspunktet for min forfatter-virksomhed*, Gyldendal, København, 1970.
- Malcolm, Norman, *Ludwig Wittgenstein A memoir*, Clarendon Press, Oxford, 2001
- Nilssen, Harald Holm, 'As from outside', Avdeling for Filosofi, UiO vår 2002
- Platon, *Samlede verker IV*, Vidarforlaget AS, Oslo 2001
- Solstad Dag: *Genanse og verdighet*, Roman, Forlaget Oktober, Oslo 1994
- Putnam, Hilary, *Pragmatism An open question*, Blackwell Publishing, Cambridge USA, 1995
- Vinje, Finn Erik: *Språk 2004 En situasjonsrapport*, Chr. Schibsted forlag, Oslo 2003
- Watzlawick, Paul/Bavelas, Janet Beavin/Jackson, Don D.: *Pragmatics of Human Communication*, W W Norton& Company, New York London
- Watzlawick, Paul/ Weakland, John/ Fisch, Richard: *Forandring, Prinsipper for hvordan problemer oppstår og hvordan de løses*, Gyldendal, Oslo, 1996
- Wittgenstein, Ludwig: *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag A/s, Oslo 1997

